

NOVČANI OPTICAJ U OSIJEKU I OKOLICI PRIJE RIMSKOG OSVAJANJA

Izvorni znanstveni rad
UDK 737.1(497.5 Osijek) "652"

Mr. sc. HERMINE GÖRICKE-LUKIĆ
Muzej Slavonije
Trg svetog Trojstva 6
HR- 31000 Osijek

U radu je obrađena skupina nepubliciranog grčkog i keltskog novca nađenog u Osijeku i okolici - novac grčkoga grada Metaponta u Tarentinskom zaljevu; sirakuškog vladara Hijerona II.; novac Skordiska kovan po predlošcima drahmi Apolonije i Dirahija. Najraniji su nalazi u Osijek mogli dospjeti u kontekstu širih trgovinskih veza s Liburnima.

Nema sumnje da su Panonci još u najstarije doba trgovali s Grcima i podunavskim narodima. Već mit o Argonautima sadrži vijest prema kojoj su se Argonauti iz Kolhide na Zapad vratili ploveći Dunavom. Ova vijest krije ideju o račvanju Dunava, kao da Dunav jednim rukavcem teče u Crno, a drugim u Jadransko more. Povijesna jezgra ove vijesti leži u tome da je Dunav od pamtivijeka sa svojim pritokama Savom i Dravom otvarao putove od Istoka na Zapad i obrnuto. O tim vezama izvješćuje i Plinije, da je upravo kroz Panoniju prolazila i trgovina jantarom od baltičkih zemalja do Jadrana (Plinius, Hist. Nat. L. XXXVII. C. XI. 1.2.).

Stanovnici Panonije su još prije rimske vladavine trgovali s Italijom, kazuje nam Strabon - u Sisak vodenim tokovima dolazila je trgovačka roba iz Italije i obrnuto, iz Panonije odlazila u Italiju. Općenito, korišteni put za Panoniju vodio je iz Akvileje za Sisciju preko Nauporta i Emone (Strabon, Knj. IV. gl. 6.12; Knj. VII. gl. 5.1.). Od velike prometne važnosti bila je i Neretva, jer je njena dolina omogućavala dublje prodiranje u unutrašnjost Balkana i njeno povezivanje s Jadranom.

Trgovinske veze ovih područja s južnom Panonijom mnogostruko su posvjedočene kako u pisanim izvorima, tako i brojnim arheološkim nalazima.

Najstarije autentične vijesti koje govore o novčanom opticaju prije rimskog osvajanja na širem području današnjega grada Osijeka potječu iz vremena proslavljenog franjevca Matije Petra Katančića (Valpovo 1750. - Budim 1825.). Bio je svjedok raskopanih ruševina Murse i inicijator istraživanja rimske Murse.

Poznato je, da je 18. st. vrijeme općeg entuzijazma u

Europi, potaknutog otkrićima antičke kulture u Pompejima. Taj trend u povijesnoj znanosti dopire i do Osijeka, u kojem Katančića, učenog franjevca, u skladu s europskim stremljenjima obuzima oduševljenje nad spoznajom o prastarj urbanj prošlosti grada Osijeka.

Katančić je u Osijeku boravio 1773. i 1774. u Franjevačkom samostanu kao student filozofije, te naredne dvije godine kao student teologije. Nakon dovršenih studija u Budimpešti vraća se u Osijek, gdje ga nalazimo među franjevačkim gimnazijskim profesorima.

Katančić u svom prvom znanstvenom djelu - Disertaciji o rimskom miljokazu, priopćuje, kako je u Osijeku na jednom mjestu nađeno 12 primjeraka keltskih tetradrahmi kovanih po predlošku grčkih tetradrahmi peonskoga kralja Audelonta, s prikazom Zeusove glave na prednjoj i konjanika na stražnjoj strani novca (Katančić 1782.: Diss. 222). Riječ je novcu koji danas nije sačuvan.

Godine 1878. imenuje se prvim kustosom osječkog Muzeja Andrija Kodrić, profesor klasične filologije, koji 1879. g. izvješćuje o 100 komada grčkog i keltskog novca iz osječkog Muzeja. Navodi i pojedine primjerke iz Zbirke Kraljevske velike gimnazije te one, koje mu učenici donose na uvid.

Kodrić ističe manji broj novca nađenog u Osijeku, a neke detaljno opisuje. Među njima je bakreni novac iz Metaponta, grčkoga grada u Tarentinskom zaljevu, s prikazom žitnog klasa na aversu i quadratum incusum, bez legende na reversu (Kodrić 1879./80.: 7). Danas, nažalost, ni ovaj novac nije sačuvan (Kt. br. 1).

Isti autor izvješćuje o okolnostima otkrića još jednog važnog novca - sirakuškog vladara Hijerona II., kada je

u Osijeku 1863. g. zabilježena velika suša. U osječkoj su Tvrđi tada presušili svi bunari, pa se pristupilo njihovom produbljivanju. Kopanjem bunara, piše Kodrić: "u Št. kući nadjoše radnici po prilici 10 metara duboko u crnici zemlji manguru mjedenu, koju mi jedan učenik donese. Av. ovoga novca bijaše liepa mužka glava (Apollo ili vladar sam) a Rev. čovjek dvospregom (biga), legenda je glasila: ΙΕΡΩΝ (Hieronos). Dakle bijaše taj komad novac syrakuzkoga kralja Hierona" (Kodrić 1879./80.: 8). Danas je navedeni novac u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu (Kt. br. 2).

Vrijednost Kodrićeva opisa, utoliko je veća jer precizno navodi lokaciju nalaza novca Hijerona II. "u Št. kući" u Tvrđi, po kojem ga je danas moguće kartirati (Plan 1. Katastarski plan Tvrđe 1904. g., List 4).

Prema popisu vlasnika gradskog zemljišta Tvrđe iz 1863. g. riječ je o kući Simona Stefinovića, br. parcele 1973, kućni br. 5 (Gaćina-Ivanković 1996.: 73). Odnosno, prema popisu vlasnika zemljišta iz Zapisnika čestica općine Osijek 1899./1902. g. doznajemo da je riječ o istoj kući vjerojatno udovice istoga vlasnika, Sidonije (rod. Bertić) Štefinović (br. kat. čestice 2474), kućni br. 5, u onovremenoj Obskrbničkoj ul. u sjeverozapadnom dijelu Tvrđe, danas Katančićeva br. 5 (Gaćina 1993.: 171).

Osim Kodrićevih zapisa, pratimo vijesti o nekoliko nalaza keltskog novca, nažalost bez opisa i okolnosti

nalaza. Tako doznajemo da je godine 1888. Osječanin E. Kern ustupio Arheološkom muzeju u Zagrebu svoju "zbirku grčkih novaca nađenih u Osijeku" (VHAD 1888.: X, 1, 30). Danas taj novac nije moguće identificirati.

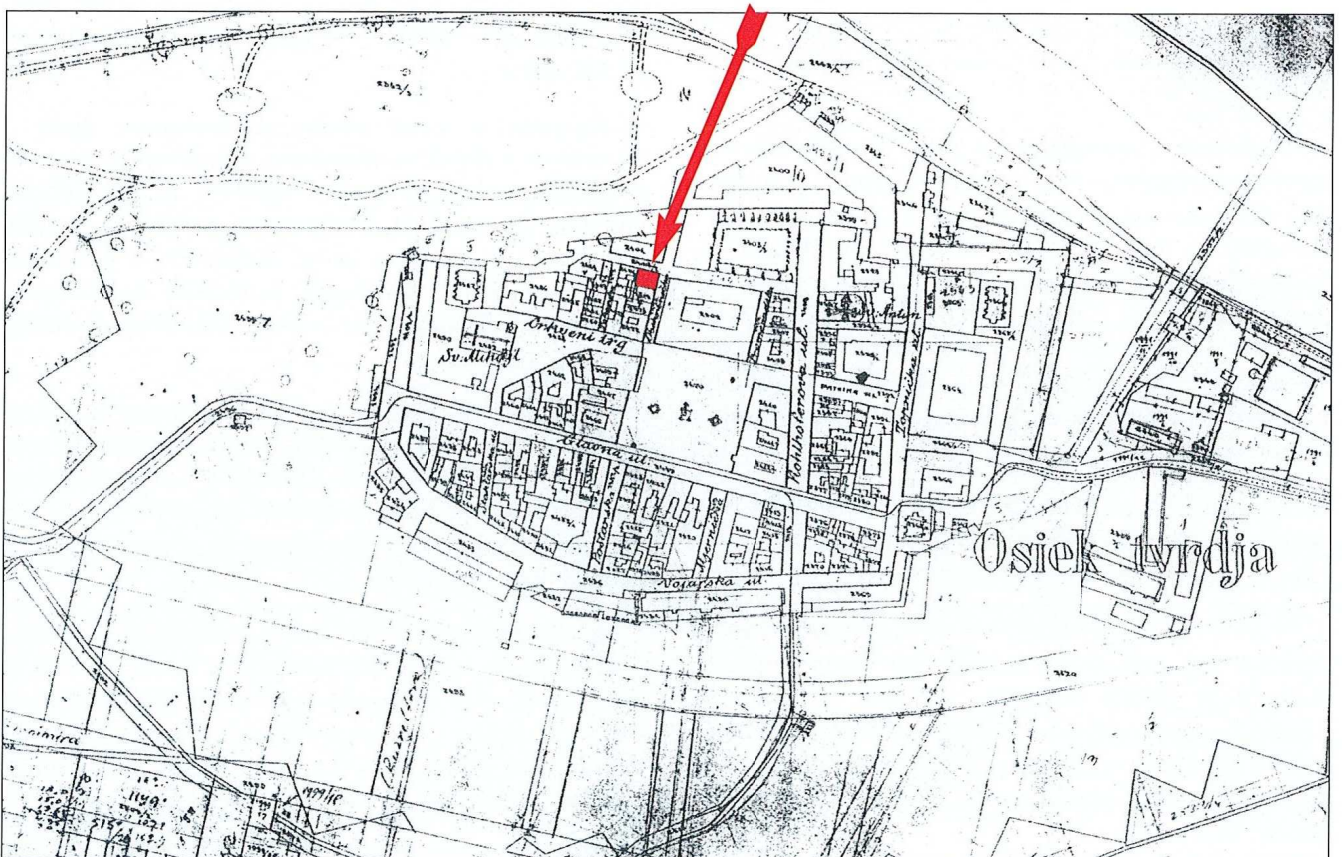
Krajem 19. st. na širem području današnje Opće bolnice u Osijeku nađeno je 13 komada keltskog novca, koje 1894. g. Predstojništvo bolnice slobodnog i kraljevskog grada Osijeka daruje osječkom Muzeju (Lukić 1987.: 94).

Gradnjom objekata Topničke vojarne 1895. g. zbirka osječkog Muzeja povećana je sa 6 primjeraka keltskog novca (Lukić 1987.: 95). Na širem području iste vojarne (Bugarsko polje) 1896. g. nađena je srebrna keltska drahma. Keltski je novac osim u Osijeku nađen i u Petrijevcima, Oroliku, Vukovaru, Starim Jankovcima itd.

U istočnoj Slavoniji zabilježeni su i nalazi novca Apolonije i Dirahija u Osijeku, Dalju, Cerni, Gorjanima, Privlaci, Podravskim Podgajcima, Vinkovcima, Vukovaru, Sotinu itd.

Značajan je skupni nalaz iz Vukovara otkriven 1912. g., a sadržavao je 88 drahmi grada Apolonije, 48 drahmi grada Dirahija i 4 denara rimske Republike (Brunšmid 1912.: 261).

Općenito, o nalazima keltskog novca iz zbirke osječkog Muzeja, osobito onog kovanog po predlošcima

Plan 1. Katastarski plan Tvrđe 1904. godine., List 4.

tetradrahmi Filipa II. i Aleksandra Makedonskog dosta je pisano, te ovdje neće biti razmatrani pojedinačnim opisima, koji bi značili ponavljanje.

Također, neće biti razmatrani i nalazi grčko - kolonijalnog novca iz Osijeka /8 komada, Dirahij/, koje je svojevremeno publicirao prof. Vjekoslav Celestin, 1903. g. (Celestin 1903.: 9).

U kataloškom pregledu uvršten je samo *nepublicirani* novac nađen u Osijeku, i novac izlagan na izložbama, bez šire stručne interpretacije, i to: novac grada Metaponta; sirakuškog vladara Hijerona II.; drahme Apolonije i Dirahija; te novac Skordiska kovan po predlošcima drahmi Apolonije i Dirahija.

Prvi u nizu navedene skupine, je brončani novac iz Italije/ Lukanije (Lucania), grada Metaponta, nađen u Osijeku, s prikazom žitnog klasa na aversu i quadratum incusum, bez legende na reversu. Nažalost, ovaj novac danas nije sačuvan. Zahvaljujući opisima kustosa A. Kodrića, o ovom je nalazu u kontekstu povijesnih događanja moguće donijeti određene zaključke (Kt. br. 1).

Riječ je o jedinom do sada zabilježenom nalazu novca grada Metaponta ne samo u Osijeku, već i cijeloj Panoniji. Međutim, poznati su nalazi metapontskog novca na liburnskom području, današnjoj sjevernoj Dalmaciji i Hrvatskom Primorju. Više primjeraka originalnih metapontskih novaca koji su nađeni na liburnskom području (Ljubač, Nin, Asseria, Krk), jedini su poznati na istočnoj jadranskoj obali. Svi ti novci upotrebljeni su kao privjesci, od kojih su neki, kao oni u grobu iz Nina ili u grobu iz Asserije, obješeni na kasne ranolatenske fibule.

Po brojnosti nalaza možemo zaključiti da su Liburni rado nosili privjeske, amulete od metapontskog novca i očigledno su tim novcima pridavali neko posebno značenje (Stipčević 1978.: 34).

Na liburnskom području poznati su i rani novci grčke kolonije Metaponta iz južne Italije, s kraja 6. ili poč. 5. st. To su ujedno i najstariji tamo poznati novci, ali se oni javljaju u malom broju i redovito su upotrijebljeni kao privjesci, što dokazuje da nisu služili kao platežno sredstvo, ili bar ne stalno, i zato ne potvrđuju postojanje novčane privrede u Liburna do pol. ili kraja 3. st. (Batović 1974.: 230).

Zanimljiv je nalaz ostave iz 2. - 1. st. pr. Kr. otkrivene 1969. g. na Gradini u Jagodnji Gornjoj, selu koje se nalazi u sjevernoj Dalmaciji, između Biograda, Nadina i Benkovca ili liburnske Asserije. Ostava se sastoji od različitih predmeta iz zadnje faze liburnske kulture. Među njima nađena je ogrlica od koluta srebrne žice na kojem su nanizana četiri srebrna privjeska koji oponašaju novac Metaponta, jednaka kao i dva primjerka nađena samostalno. Privjesci su izrađeni

od srebrnog lima otiskivanjem ili otkivanjem (iskucavanjem) po originalnim novcima Metaponta (Batović 1974.: 230).

Novac po kojima su privjesci izrađeni predstavljaju najstarije novce Metaponta koji se datiraju na kraj 6. i poč. 5. st. pr. Kr., a izrađeni su u tehnici "incuso ili "rovescio", odnosno lijevanjem s dvije matrice i na obje s istim motivom, samo na jednoj u pozitivu, a na drugoj u negativu. Obzirom na istu tehniku ukrasa i na ostalim predmetima u ostavi, može se tvrditi da su izrađeni na liburnskom području (Batović 1974.: 230).

S obzirom na to da je do 3. st. pr. Kr. novčana privreda u Liburna bila slabo razvijena, stariji novci upotrijebljeni su kao privjesci koji su se predajom dugo zadržali, ovdje, vidimo, sve do 3. st. pr. Kr. Razumljivo je da su mnogo kasnije poslužili kao uzor za izradu navedenih privjesaka u ovoj ostavi.

Osnovno je svojstvo mladog ili B stupnja vrlo mali broj domaćih tradicionalnih oblika predmeta, jer je većina predmeta nastala pod stranim utjecajem. Javljaju se grčki, rimski republikanski i numidijski novci, zatim novci helenističkih vladara (Batović 1974.: 230).

Važna pojedinost koja objašnjava zašto su Liburni izrađivali amulete isključivo od novca grada Metaponta, jeste motiv klasa. Poznato je, da je upravo klasa u mediteranskoj i indoeuropskoj religiji često povezivan sa simbolikom Velike Majke, praroditeljice svega živoga, bio osobito jak (Stipčević 1978.: 35).

Klas - simbol plodnosti, prikazan na metapontskom novcu imao je za ilirsko pleme Liburna osobito značenje. Probušeni novac što se vješao oko vrata štutio je od bolesti, uroka, osiguravao plodnost. U raznih naroda, pa i u Ilira, novac se prilagao pokojniku i u grob.

Učestalost nalaza novca - amuleta, na liburnskom području važna je za razumijevanje povijesnih okolnosti u kojima je novac grada Metaponta mogao dospjeti u Osijeku (Kt. br. 1). Novac je, čini se, u južnu Panoniju mogao dospjeti iz liburnskih krajeva, gdje je najvjerojatnije i izrađen. Naime, osječki je nalaz kao i većina liburnskih, vjerojatno bio kopija novca, u funkciji amuleta.

Naime, osječki primjerak Kodrić opisuje kao bakreni novac s prikazom žitnog klasa na aversu i quadratum incusum, bez legende na reversu, a takav u bronci nikad nije kovan. Očito je da se ovdje radi o bakrenoj kopiji izrađenoj prema predlošku srebrnog metapontskog novca s quadratum incusum na reversu, koji je mogao služiti kao privjesak, a ne kao platežno sredstvo (Kt. br. 1).

Tako je u Osijek ovaj nalaz mogao dospjeti u kontekstu širih trgovinskih veza s Liburnima koje su

posvjedočene i nalazima keltskoga novca na liburnskom području, a znamo da nema potvrde o etničkom prisustvu Kelta na tome području.

Trgovinske veze s Liburnima potvrđuje otkriće još jednog važnog nalaza - novca sirakuškog vladara Hijerona II. (275. - 215. pr. Kr.) u osječkoj Tvrdi, (danas Katančićeva 5), kopanjem bunara 1863. g. Na aversu ovoga novca prikazana je ovjenčana glava Hijerona II., a na reversu konjanik s kacigom, s natpisom $\text{IEP}\Omega\text{N}\Omega\text{S}$ (Kt. br. 2).

Riječ je o jedinom do sada zabilježenom nalazu novca Hijerona II. u južnoj Panoniji. Međutim, poznati su analogni nalazi na liburnskom području tj. u današnjoj sjevernoj Dalmaciji i Hrvatskom Primorju (Batović 1974.: 230).

U kataloškom pregledu slijede drahme Apolonije i Dirahija, dvaju velikih gradova južne ilirske obale koje su bile platežno sredstvo širom Balkanskog poluotoka sve do Karpata (Kt. br. 3 - 8).

Poznato je da je od najznačajnijih događaja u povijesti ilirskih plemena, kao i uopće u povijesti Jadrana, bilo osnivanje grčkih kolonija na ilirskoj obali. Ta je kolonizacija značila urbanizaciju ilirskih, većinom građinskih naselja koja je prouzročila promjenu političkih prilika na tom području.

Prvi grčko-ilirski gradovi koji su kovali vlastiti novac bili su Dirahij i Apolonija. Kuju drahme po uzoru na svoju staru domovinu i s istim prikazima koje nosi i njihov matični grad Krf. Kovanje ovog novca trajalo je (oko 150 godina) do pojave rimskog republikanskog novca, a kolanje nešto dulje.

Poslije 211. g. pr. Kr. u kovnicama Apolonija i Dirahij počele su se kovati, po uzoru na rimski viktorijat, velike količine drahmi koje su u 2. i u prvoj polovini 1. st. pr. Kr. imale važnu ulogu u novčanom opticaju srednjega Balkana.

Rimski povjesničar Tit Livije upravo taj novac prosječne težine 3,4 g, koji je kovan još tijekom prve polovine 1. st. pr. Kr. naziva "*illyrici argenti*".

Dirahij, danas Durrës, Drač u Albaniji, osnovan je 627. g. pr. Kr. kao kolonija doseljenika s otoka Krfa. Početak djelovanja kovnice pripada vremenu između 420. i 350. g. pr. Kr. kada su u njoj prilično intenzivno kovani srebrni stateri (tridrahme) prema korkirskoj novčanjoj mjeri prosječne težine oko 11,6 g i s likom krave s teletom udesno na prednjoj strani, te s cvjetnim motivom u kvadratu s natpisom $\Delta\text{Y}\text{P}$ na stražnjoj strani.

Poslije 211. g. pr. Kr. u kovnici se počinju, slično kao i u susjednoj grčko - ilirskoj kovnici Apoloniji, pod utjecajem rimskog viktorijata kovati drahme, te ih se potom kuje u velikim količinama sve do sredine 1. st. pr. Kr. Na prednjoj je strani tog srebrnog novca prosječne

težine 3,4 g prikazan stari motiv koji se pojavljuje već i na novcu Korkire, krava s teletom udesno i legenda s imenom visokoga gradskog službenika (magistrata), dok je na stražnjoj strani cvjetni motiv (koji se potkraj 17. st. pogrešno tumačio kao prikaz vrtova kralja Alkinoja koje opisuje Homer u Odiseji, te natpis $\Delta\text{Y}\text{P}$ i legenda s imenom drugoga gradskoga službenika.

Kovnica u Dirahiju iskovala je približno tri puta više novca nego ona u Apoloniji, iako je i njezina kovnička djelatnost bila uistinu obilna. Kako to pokazuju novčani nalasci, dirahijske su drahme bile u novčanom opticaju širom Balkana.

Grčko-ilirska kovnica Apolonija u istoimenom je gradu na jadranskoj obali Albanije, čije se veličanstvene ruševine danas vide kod manastira Pojani u južnoj Albaniji. Grad su oko 588. g. pr. Kr. kao grčku koloniju osnovali doseljenici, Korkirani i Korinćani.

Djelovanje je započela oko 400. pr. Kr., kada su u njoj, prema korintskoj novčanjoj mjeri, kovani srebrni stateri (tridrahme) s prikazom krave udesno na prednjoj strani, te s cvjetnim motivom u kvadratu s natpisom $\text{A}\Pi$, odnosno $\text{A}\Pi\text{O}\Lambda$ na stražnjoj strani.

Poslije 211. g. pr. Kr., slično kao i u susjednoj grčko - ilirskoj kovnici Dirahij, pod utjecajem rimskog viktorijata i u Apoloniji su se u velikim količinama počele kovati drahme prosječne težine 3,4 g sa sličnim likovima kakvi su prikazani na tridrahmama, iako s kravom na lijevoj strani, s imenima magistrata (također pod rimskim utjecajem), te s natpisom $\text{A}\Pi\text{O}\Lambda$, te su u velikoj količini kovane sve do sredine 1. st. pr. Kr.

Na prednjoj se strani nalazi ime kovničkog visokog službenika (magistrata) doneseno u nominativu, dok je na stražnjoj strani ime visokog gradskog službenika navedeno u genitivu. U Apoloniji je živjelo dosta ilirskog stanovništva, što pokazuju emisije drahmi, koje su često nosile ilirska imena magistrata, bilo monetarnih, bilo eponimnih magistrata.

Imena domorodaca na novcu i na nadgrobnim spomenicima što su otkriveni u Apoloniji i Dirahiju pokazuju, naime, da je proces ilirizacije toliko zahvatio te dvije grčke kolonije da su u 3. st. pr. Kr. izgubile, u etničkom pogledu, karakter helenskih kolonija.

Velika rasprostranjenost drahmi Apolonije i Dirahija rezultirala je falsificiranjem ovog kovanog novca, a kasnije i oponašanjem. Prve su falsificirane drahme imale kao predložak originale u prvim desetljećima 2. st. pr. Kr. Glavni razlozi tržišnog prihvaćanja falsifikata leže u niskoj obrazovnoj razini stanovništva onih područja u kojima je kolala glavina primjeraka. Na falsificiranom novcu grčki je natpis, osobito na reversu, pun pogrešaka, sa slovima često poredanim bez smisla, što ukazuje da su radionice falsifikata bile izvan središta njihove izradbe. Osim

toga, i težina im je manja od uobičajene nominale originala.

Drugu skupinu falsifikata čine drahme obložene tankim srebrnim slojem, koje također kolaju od prvih desetljeća 2. st. pr. Kr. Za pretpostaviti je da su i same državne radionice pribjegavale ovakovom postupku falsificiranja izazvanih financijskim krizama ili dugim poteškoćama (Čeka 1976.: 311).

Skordistički novac iz osječkog Muzeja pripada trećoj skupini falsificiranih drahmi, uglavnom od lošega srebra, posrebrnenih ili brončanih, stilizirana prikaza i natpisa. Imena koja se na njima najčešće javljaju imena su Meniskosa i Xenona, koji pripadaju posljednjem razdoblju kovanja dirahijskih drahmi, tj. posljednjoj četvrtini 1. st. pr. Kr. One se susreću u samoj Iliriji, ali i u području Mezije i Dacije, gdje su, bez sumnje, i tamo bile radionice grubih falsifikata (Kt. br. 9 - 23).

U Osijeku i okolici, osim falsificiranih drahmi Apolonije i Dirahija zabilježeni su i nalazi skordističkih kovova koji oponašaju brončani novac ilirskog vladara Baleja (167. - 135. pr. Kr.). Naime, prema kazivanju prof. Emila Spajića, nekadašnjeg voditelja Numizmatičkog odjela osječkog Muzeja, nalažene su "male Balejeve bronce" na donjogradskom Pristanište u Osijeku, koje su dospjele u privatne zbirke kolekcionara. Tamo su 1960./61. g. obavljani građevinski radovi bez arheološkog nadzora na usjeku za cestu na istočnom kraju lokaliteta. Praćeni su samo završni radovi s mnogobrojnim arheološkim nalazima od latenskih do rimskih (Bulat 1977.: 11-48).

Znamo, također, da veći broj Balejeva novca iz osječkog Muzeja čine skordistički kovovi sakupljeni na području grada i okolice, osobito one koje je svojevrsteno poklanjao Karlo Franjo Nuber (Lukić 2004.: Kt. br. 498, 501, 502, 505, 506, 523).

Poznato je na temelju muzejske dokumentacije, da je Nuber naknadno otkupljivao novac i od građevinskih radnika prilikom gradnje Topničke vojarne 1895./96. g., gdje je nađen veći broj skordističkih kovova. Danas je taj novac u muzejskom inventaru zbog nepotpunih podataka teško naknadno identificirati i razlučiti.

Prema sadržaju osječke zbirke, općim spoznajama i stupnju nedovoljne istraženosti, *prvu pojavu* novca na širem području Panonije vezujemo uz grčke statere i tetradrahme, osobito makedonske, apolonijske i dirahijske. Međutim, njihov je opticaj bio neznatan. Makedonski, tasoski i drugi novci u Panoniji za razliku od Dakije, su izvanredno rijetki.

Međutim, prvi novac koji je ušao u *opticaj* u Panoniji bili su, zapravo, po grčkom uzoru kovani lokalni srebrnjaci, koji su se rasprostranjivali do sredine 2. st. pr. Kr. U barbarskim kovovima bilo bi pogrešno gledati znak političkog vrhovništva (Mocsy 1962.: VII.5, 691).

Predrimski je novac prije svega, bio gospodarsko pomoćno sredstvo. Poznato je, da pojavu novca vezujemo s robnom proizvodnjom. Područja opticaja određenih tipova novca, međutim, upadljivo su mala, iako su trgovinske veze u latensko doba bile vrlo razgranate, i međusobno povezivale čak i najudaljenija područja.

Iz toga možemo zaključiti, da je novac služio samo lokalnoj, tj. trgovini ograničena područja. Trgovina s Akvilejom o kojoj izvješćuje Strabon bila je trgovina razmjene roba, istovjetna međusobnoj, lokalnoj trgovini panonskog stanovništva (Strabon: V.1, 8).

Osim toga, osnovno je obilježje depoa keltskog novca na širem području Panonije - odsustvo tipološke raznolikosti. U njima prevladava novac jednog ili dva osnovna tipa, koji čine njihovu apsolutnu većinu.

Stoga se primjena novca u Panoniji može predočiti otprilike na sljedeći način - trgovci, koji su sudjelovali u trgovini s udaljenim područjima, davali su novac kao "kreditni" onima, koji su im prodavali robu. Trgovci su potom, za taj novac, mijenjali prema ugovorenoj trgovini razmjenom, robu udaljenih zemalja (Mócsy 1962.: Pan. VII.5, 691).

Iz toga proizlazi, da izdavači novca, vlasnici kovnica, nisu bili plemenski poglavari, već sami *trgovci*. Uočljivo je da na podunavskim novcima ne nalazimo ime niti jednog, po povijesnim izvorima poznatog keltskog poglavara, iako je poznat veliki broj imena na keltskim novcima, jedinstvena je iznimka novac ECRITUSIUS (Mócsy 1962.: Pan. VII. 5, 691).

Rimski se novac u Panoniji pojavio tek iza polovine 1. st. pr. Kr. U depoima s republikanskim novcem nedostaje keltski novac po grčkom uzoru u potpunosti, a republikanski je novac iz prve polovine 1. st. u apsolutnoj većini. Ovi se depoi uključuju većinom u Augustovo doba, što govori o razmjerno kasnoj pojavi rimskog novca. Budući je republikanski novac tako kasno došao u Panoniju, treba keltska kovanja po rimskom uzoru i latinskom legendom datirati još kasnijima (Mócsy 1962.: Pan.VII.5, 691).

Naravno, Srijem i Istočna Slavonija u tom su pogledu iznimka, jer su već od ranije, preko Dalmacije, bili povezani s Italijom.

KATALOG

1. ITALIJA

LUKANIJA (LUCANIA)
METAPONTUM

AE, sredina 3. do kraja 1. st. pr. Kr.

bronca, ϕ bez podataka, težina bez podataka

Zbirka Kraljevske velike gimnazije, 1879./80. godine,

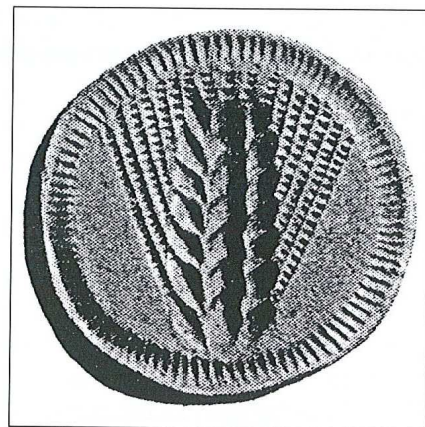
nalazište: Osijek

novac danas nije sačuvan

Av. Žitni klas.

Rv. Quadratum incusum, bez natpisa.

Lireratura: Kodrić 1880.: 7

1

2. SICILIJA (SICILIA)

SYRACUSAE
HIJERON II. (275.-215. pr. Kr.)

AE, 3. st. pr. Kr.

bronca, ϕ 27,5 mm, težina 17,34 g

inv. br. 6082, Arheološki muzej

Zagreb

nalazište: Osijek, Tvrdča, onovremena

kuća Simona Stefinovića u

Obskrbničkoj 7 (danas Katančiceva

5)

okolnosti nalaza: kopanjem bunara

1863. godine, dubina cca 10 m

2a

2b

Av. Ovjenčana glava Hijerona II., ulijevo.

Rv. Konjanik s kacigom, u desno, u polju: N. U odsječku natpis: IEPΩNOCΣ.

Lit. Kodrić 1880.: 8; Sear 1978.: 1221

DIRAHIJ (DYRRHACHIUM)

3. Drahma, poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.

srebro, ϕ 19 mm, 3,3 g, probušen

MSO 16722, dar Blaž Katušić, 21. 8. 1954. g.

nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, natpis s imenom kovničkog službenika: (M)ENIZKOΣ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis s imenom gradskog službenika: ΔΥΟ/ΑΓΑ/ΘΙΩ.....

Lit. Lukić 2004.: 87, Kt. br. 216

4. Drahma, poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.

srebro, ϕ 17 mm, 3,3 g

MSO 16723, dar Blaž Katušić, 21.8.1954. godine

nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, orao, natpis s imenom kovničkog službenika: MENIZKOΣ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis s imenom gradskog službenika: ΔΙΟ/ΝΥ....

Lit. Lukić 2004.: 87, Kt. br. 217

5. Drahma, poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.

srebro, ϕ 17,5 mm, 3,2 g

MSO 25726, dar Emanuel Skiva, vlasnik ciglane u Dalju, 1934. g.

nalazište: Dalj, nedaleko Osijeka

Av. Krava s teletom, udesno, Viktorija, u odsječku munja, natpis s imenom kovničkog službenika: MENIZKO(Σ)

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis s imenom gradskog službenika: ΔΥΡ/ΚΑΛΛ(ΟΝΟΣ).

Lit. Lukić 2004.: 91, Kt. br. 249

APOLONIJA U ILIRIJI (APOLLONIA)

6. Drahma, poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 18 mm, 3,2 g
MSO 961, dar Karlo Franjo Nuber, 1895. g.
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, orao, u odsječku munja, natpis s imenom kovničkog službenika: (E)YKTHM.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis s imenom gradskog službenika: ΔΥΡ/ΔΑΜ(ΓΕ)ΟΣ.

Lit. Lukić 2004.: 91, Kt. br. 250

7. Drahma, 211. pr. Kr. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 17 mm, 2,2 g, rub novca odlomljen
MSO 1086 b, dar Bauschenberger, 1897. g.
nalazište: Čepin kod Osijeka

Av. Krava s teletom, ulijevo, natpis s imenom kovničkog službenika: ΞΕΝΟΚΛΗΣ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis s imenom gradskog službenika: ΧΑΙΡΗΝΟΣ.

Lit. Lukić 2004.: 104, Kt. br. 318

8. Drahma, 211. pr. Kr. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 17 mm, 3,1 g
MSO 1083, dar J. Milanković, 1894. g.
nalazište: Dalj, kod Osijeka

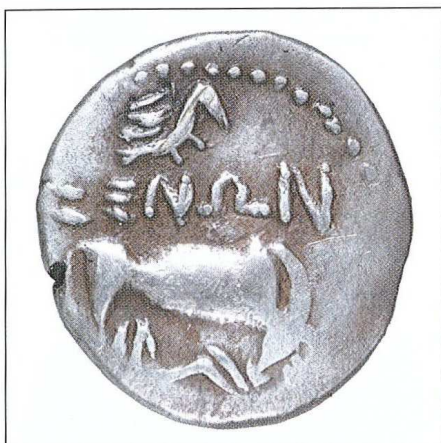
Av. Krava s teletom, ulijevo, natpis s imenom kovničkog službenika: ΑΠΑΣ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis s imenom gradskog službenika: ΕΠΙΚΑΔΟΝ.

Lit. Lukić 2004.: 100, Kt. br. 287

KELTI

SKORDISCI

9a

9b

9. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij, poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 18 mm, 2,4 g
MSO 25743, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, orao, udesno, prikaz stiliziran, natpis: (E)ENΩN.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis: ..ΙΑΔΑ

10a

10b

10. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 19 mm, 2,3 g, novac prepolovljen, rub odlomljen
MSO 25730, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, u polju stilizirana glava, natpis: ΞΕΝΩΝ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis: ΦΙΛΟ.

11. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij

poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 18 mm, 2,4 g, novac probušen, rub odlomljen
MSO 25729, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, u polju žena stoji, natpis: ..ΙΣΚΟΣ .

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis: ...ΔΥ/ΔΙΟ/ΝΙ...

11a

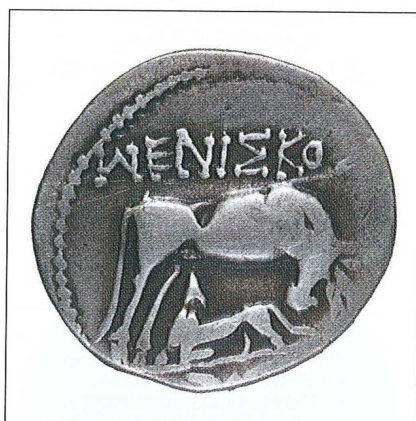
11b

12. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij

poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 18 mm, 2,6 g
MSO 25731, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, natpis: (M naopako)ENISKO

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis nečitak: ΔΣ/ΑΥ/ΟΚ...

12a

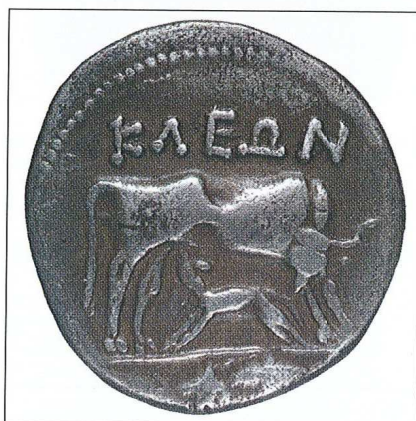
12b

13. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij

poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 18 mm, 2,6 g
MSO 25732, stari fundus, nepublikirano
nalazište, Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, natpis: ΚΛΕΩΝ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis retrogradan: ΔΥΙ/ΟΤΕΙ/ΝΑΚΟ...

13a

13b

14. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij

poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
bronca, ϕ 19 mm, 2,5 g, rubovi nabubreni
MSO 25733, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, natpis: ΜΕΝΙΣΚΟ..

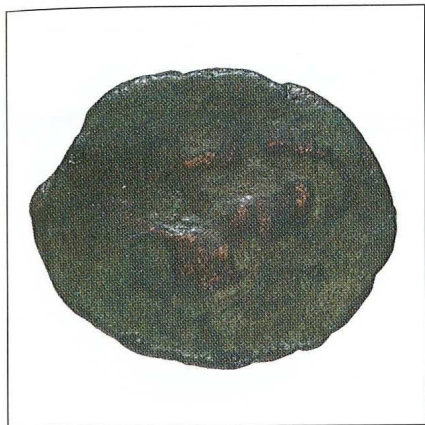
Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis nečitak.

14a

14b

15a

15b

15. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
bronca, ϕ 18 mm, 2,4 g
MSO 25734, dar Karlo Franjo Nuber, 1894. g., nepublicirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom u tragovima, udesno, loše iskovan, kovna pločica ovalna, bez natpisa.

Rv. Dio dvostruko uokvirenog četverokuta, motiv decentriran i prelazi rub kovne pločice, natpis nepotpun retrogradan: $\Delta Y P / \dots$

16a

16b

16. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
bronca, ϕ 19 mm, 2,2 g
MSO 25735, stari fundus, nepublicirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, kovna pločica ovalna, natpis: $MENI\epsilon K O\varsigma$, slova s točkama.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis: $\dots AYONH \dots$, slova nejednakih veličina.

17a

17b

17. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
posrebrnena bronca, ϕ 19 mm, 2,2 g, probušen
MSO 25736, stari fundus, nepublicirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom u tragovima, loše iskovan, natpis neprepoznatljiv.

Rv. Prikaz neprepoznatljiv, loše iskovan.

18a

18b

18. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
bronca, ϕ 17,5 mm, 2,1 g
MSO 25737, stari fundus, nepublicirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, kovna pločica tanka, natpis nečitljiv: $\dots ANHI$

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis: $\Delta / HT / \Delta T \Omega$.

19. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
bronca, ϕ 19 mm, 3,6 g
MSO 25738, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, natpis: ..ΙΩΗ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, toljaga, natpis: Ad/ΥΠ/ΤΙΣ.

19a

19b

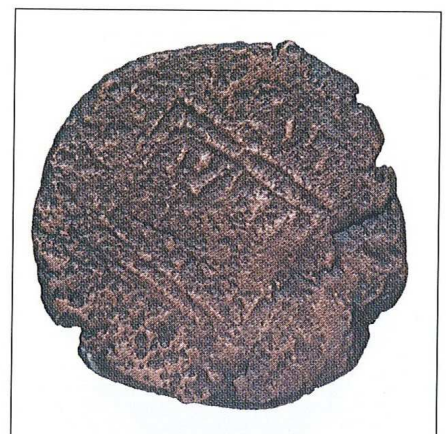
20. Drahma, predložak drahma kovnice Dirahij
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
bronca, ϕ 20 mm, 3,6 g
MSO 25739, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, udesno, natpis: ..ΟΗ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis nečitak: .. H...

20a

20b

21. Drahma, predložak drahma kovnice Apolonija
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 18,5 mm, 2,0 g, rubovi odlomljeni
MSO 25740, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, ulijevo, prikaz stiliziran, u odsječku harpun, natpis retrogradan: ΑΑΚΑΙΟΣ.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis: ... OA..N..T

21a

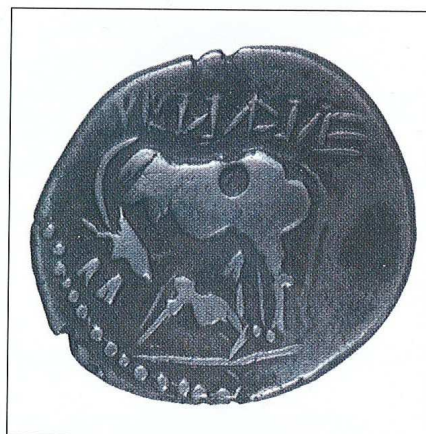

21b

22. Drahma, predložak drahma kovnice Apolonija
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
srebro, ϕ 18 mm, 3,2 g
MSO 25741, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom, ulijevo, prikaz stiliziran, natpis nečitak: VVII/ÆVE.

Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis:ΙΔ/Ι/ΙΔ

22a

22b

23a

23b

23. Drahma, predložak drahma kovnice Apolonija
poslije 211. - sredine 1. st. pr. Kr.
bronca, ϕ 17 mm, 2,6 g
MSO 25742, stari fundus, nepublikirano
nalazište: Osijek

Av. Krava s teletom u tragovima, ulijevo, u odsječku: kružić, kovna pločica debela, natpis nečitak: ΙΣΠΙ.
Rv. Cvjetni motiv u dvostruko uokvirenom četverokutu, natpis: ΑΠΟΛΛ.Υ...

LITERATURA

- BABELON, J., 1970., Antička numizmatika, Beograd
- BATOVIĆ, Š., 1974., Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture, Zadar
- BRUNŠMID, J., 1912., Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, XII, Zagreb
- BRUNŠMID, J., 1998., Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji, Split
- BULAT, M., 1977., Nalazi s donjogradskog Pristaništa u Osijeku, Osječki zbornik, XVI
- CEKA, H., 1970., Probleme të numizmatikës ilire me një katalog të monetave të pabotueme apo të rralla të ilirisë së Jugut, Tiranë, 1965., Bilten Hrvatskog numizmatičkog društva, 19, Zagreb
- CEKA, H., 1976., Les drachmes faux et imités de Dyrrachium et d'Apollonie, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb
- CELESTIN, V., 1903., Grčki i rimski kolonijalni novci nađeni u Osijeku, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, VII, Zagreb
- DAUTOVA - RUŠEVLJAN, V., 1987., Numizmatički nalazi i trgovački promet, Počeci romanizacije u jugoistočnom delu Provincije Panonije, Novi Sad
- DEMBSKI, G., 2002., Keltische Münzen, Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft, Bd. 42, Wien
- DIMITRIJEVIĆ, T., 1982., Drahma Apolonije i Drača, Numizmatičar, 5, Beograd
- DUKAT, Z. - MIRNIK, I., 1978., Skupni nalazi novca od 1936. do danas, Numizmatika, 6, Zagreb
- FORRER, R., 1969., Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande, Graz
- FRANKE - HIRMER 1972., Die griechische Münze, München
- GAĆINA, S. 1997., Obnova karastra od 1899. do 1902. godine i popis vlasnika katastarskih čestica u gradu Osijeku, Osječki zbornik 22/23, 129 - 202.
- GAĆINA - IVANKOVIĆ, 1996., Planovi i vedute Osijeka, Katalog izložbe, Muzej Slavonije, Osijek
- HEAD, B. V., 1887., Historia numorum, Oxford
- KATANCIVS, PETRRVS PANNONIVS, 1782., Dissertatio de colomana miliaria ad Eszekvm reperta, Eszeki, Typis Ioann. Mart. Diwald.m
- KODRIĆ, A., 1880., Nešto o osječkom muzeju, Izviešće o Kr. Velikoj gimnaziji u Osieku koncem školske godine 1879/80, Osijek
- KUKULJEVIĆ, I., 1873., Panonija rimska, Rad JAZU, 23, Zagreb
- LUKIĆ, H., 1987., Kronologija razvoja Numizmatičkog odjela Muzeja Slavonije (od 1877. do 1917.), Osječki zbornik 18/19
- LUKIĆ-GÖRICKE, H., 2004., Grčki, grčko-kolonijalni i keltski novac iz Muzeja Slavonije Osijek, Katalog izložbe, Osijek
- LJUBIĆ, Š., 1890., Popis arheologičkoga odjela Nar. Muzeja u Zagrebu, Zagreb
- MAJNARIĆ- PANDŽIĆ, N., 1997., Nalaz vindeličkog statera iz Vinkovaca, Opuscula archaeologica, 21, Zagreb, 29-32.
- MAROVIĆ, I., 1988., Novac ilirskog dinasta Baleja u Arheološkom muzeju u Splitu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 81, Split
- MÓCSY, A., 1962., Pannonia
- MÓCSY A., 1962., A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannoniában, Numizmatikai közlöny, LX - LXI, Budapest, 15-18
- MIRNIK, I., 1996., A contribution to the Study of the Drachms of Apollonia and Dirrachium in Southern Pannonian Plain, Annotazioni Numismatiche, 24, Milano
- MÜNZEN DER GRIECHISCHEN WELT, Geldgeschichtliche Sammlung, 101, Köln, 1978.
- PINTEROVIĆ, D., 1970., Jadran i savsko-dravski interamnij, Adriatica, Zagreb, 601- 614.
- POPOVIĆ, P., 1977., Ostava drahmi iz Čelopeka kod Peći, Starinar, XXVII, Beograd
- POPOVIĆ, P., 1978., Ostava drahmi Apolonije i Dirahiona iz Pećinaca, Numizmatičar, 1, Beograd
- POPOVIĆ, P., 1987., Novac Skordiska, Novac i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV do I veka pr.n.e., Arheološki institut, Beograd
- PROKISCH, B., 1993., Keltische Fundmünzen aus Oberösterreich, Linz
- RAČKI, F., 1871., O dalmatinskih i ilirskih novcih najstarije dobe, Rad, XIV, JAZU, Zagreb
- RENDIĆ - MIOČEVIĆ, D., 1953., K pitanju historiciteta nekih grčkih kovnica na našoj obali, Numizmatika, 5, Zagreb
- RENDIĆ - MIOČEVIĆ, D., 1967., Prilog emisijama srebrna novca ilirskog kralja Baleja, Numizmatičke vijesti, 25, Zagreb
- RENDIĆ - MIOČEVIĆ, D., 1972. - 1973., Ilirski vladarski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu,

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, VI - VII,
Zagreb

RENDIĆ - MIOČEVIĆ, D., 1985., Uz jedan prijedlog
za novu kronologiju Balejevih emisija,
Numizmatičke vijesti, 39, Zagreb

STIPČEVIĆ, A., 1978., Novac kao amulet u Ilira,
Numizmatika, 6, Zagreb

VJESNIK HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠ-
TVA, HAD X, Vijesti, Zagreb, 1888./1, 30

ZANINOVIĆ, M., 1976., Delmatsko-grčki odnosi na
Jadrano, Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb

MONETARY CIRCULATION IN OSIJEK AND ITS SURROUNDINGS BEFORE ROMAN CONQUEST

SUMMARY

Undoubtedly, the Pannonians traded with the Greeks and the people from the Danube basin from the earliest times. The inhabitants of Pannonia traded with Italy long before the Roman reign, said Strabon - the merchandise from Italy came to Sisak by waterways and vice-versa from Pannonia to Italy. The river Neretva was of great traffic importance because its valley enabled deeper penetration into the Balkans and its integration with the Adriatic.

Mercantile connections of these areas with southern Pannonia were documented in written papers in many ways as well as in numerous archaeological finds.

The oldest authentic news that dealt with monetary circulation before the Roman conquest in the wider area of today's Osijek, dated back from the time of famous Franciscan Matija Petar Katančić (1750 - 1825). He was a witness of burrowed Mursa ruins and a research initiator of the Roman Mursa.

In general, a great deal has been written about Celtic coinage finds from the collection of the Osijek Museum, especially the ones struck according to tetradrachms of Phillip II and Alexander the Great of Macedon, therefore they have not been elaborated here with particular descriptions which would only mean a repetition.

The finds of Grecian-colonial coinage from Osijek (8 pieces, Dyrhachii) won't be elaborated either since it was published by prof. Vjekoslav Celestin in 1903 (Celestin 1903: 9).

In the catalogue review only *the unpublished coinage* found in Osijek has been included and also the coinage that was on exhibitions but without an extensive expertise: the coinage of Metapont town, the coinage of Hieron II. the ruler of Syracuse, the drachms of Apollonia and Dyrhachii; as well as the coinage of Scordisk struck by the moulds of Apollonia and Dyrhachii drachms.

The coinage of Metapont town is the only noted find not only in Osijek but in the whole Pannonia. However, the finds of Metapont coinage in Liburnian area are known i.e. today's north Dalmatia and Croatian coastal region. There are a lot of original Metapont coinage in Liburnian area (Ljubač, Nin, Asseria, Krk). All coins were used as tags some of which, as in the grave from Nin or in the grave from Asseria, hung on the late early-La Tene culture fibulae.

An important fact that explains why the Liburnians made amulets exclusively from Metapont coinage, is an ear motif. It is known that exactly the ear in the Mediterranean and Indo-European religion was strongly linked with symbolics of Great Mother, a patriarch of all living creatures.

The frequency of finding coins - amulets in Liburnian area is significant for the understanding of historical circumstances ; how the coinage of Metapont could come to Osijek (Cat. no. 1). The coinage seems to have come from Liburnian region into east Pannonia where it was most probably struck. Namely the find from Osijek as the most Liburnian ones, was probably a coinage replica functioning as an amulet.

Mercantile links with the Liburnians confirm the discovery of another important find - the coinage of Hieron II, the ruler of Syracuse (275 - 215 BC) in the Osijek Citadel found during a well digging in 1863 (Cat. no. 2).

It is the only noted coinage find of Hieron II in south Pannonia. However, similar finds in Liburnian region i.e. today's north Dalmatia and Croatian coastal region are known, too.

In the catalogue review drachms of Apollonia and Dyrhachii proceed, two large towns of south Illyrian coast that were means of payment all over the Balkan Peninsula up to the Carpathians (Cat. no. 3-8).

A large extension of Apollonia and Dyrhachii drachms resulted in coinage forgery and later in its imitation.

Scordisk coinage from the Osijek Museum belongs to the group of fake drachms, mostly of low-quality silver, silver- or bronze-coated, a stylized image and title. The names that appear most frequently are Meniscos and Xenon which belong to the last mintage era of Dyrhachii drachms i.e. the last quarter of the 1st century B.C. They can be found in Illyria but also in Moesia and Dacia where there were undoubtedly mints of rough fakes (Cat. no. 9-23).

In Osijek and its surroundings, besides fake drachms of Apollonia and Dyrhachii, finds of Scordisk mintages have been noted that imitate the bronze coinage of the Illyrian ruler Balaios (167 - 135 B.C.) .